

УДК 321.6/.8

Від хаосу до порядку: чи стабільний політичний режим у пост-помаранчевій Україні?

Юрій Мацієвський,

кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Національного університету
«Острозька академія»

Дослідження спрямоване на перевірку поширеної тези про те, що зі зміною влади в Україні була відновлена політична стабільність. Спираючись на сконструйований індекс політичної стабільності та порівнюючи його значення з оцінками міжнародних дослідницьких установ, ми показуємо, що політичний режим в Україні залишається нестабільним.

Ключові слова: політична стабільність, стабільність політичного режиму, індекс політичної стабільності.

The paper is directed to check the thesis that political stability was reestablished in Ukraine with the change of power. On the basis of constructed index of political stability and the comparison of its value with the estimations of international research institutions, we show that political regime in Ukraine remains unstable.

Keywords: political stability, stability of political regime, index of political stability.

Подолання політичного «хаосу» і відновлення стабільності є однією з головних ідеологем нової владної команди. Якщо припинення політичного протистояння можна розглядати як вимушене визнання елітами В. Януковича у статусі головного гравця, то чітка тенденція зниження підтримки і збільшення протестного потенціалу свідчить про те, що «соціального контракту» з суспільством досягнути не вдалося.

Тому виникає декілька питань. Наскільки стабільним є політичний режим в Україні? Як вимірювати стабільність? Врешті, чи централізована

вертикаль влади, слухняний парламент і роздроблена опозиція гарантують виживання режиму?

По суті, ці питання про те, як довго В. Янукович зможе залишатись при владі і за рахунок чого. З літератури нам відомо, що однопартійні режими є найбільш стійкими (25-30 р.), персоналістські менш тривалі (10-15 р.), а військовій диктатурі найменш стійкі й існують у середньому 10 р [1].

Досвід одноосібних режимів Х. Мубарака та М. Каддафі вказує, що їхнє тривале існування (29 і 42 р.) забезпечувалось традицією і західною підтримкою. Крім того, особиста харизма, лояльне корумповане оточення і пасивне населення полегшували їм перемогу на виборах.

У В. Януковича немає таких козирів. Крім того він намагатиметься виглядати пристойно як перед власним населенням, так і на Заході. Тому залежно від результатів парламентських виборів, влада намагатиметься здобути перемогу двома способами. Або шляхом «м'яких» і добре перевірених засобів: соціального маневрування (значне підвищення соціальних виплат), політичного маневрування (кооптація, дискредитація і клонування потенційних лідерів від опозиції) та використання інформаційних ресурсів для маніпуляцій громадською думкою, або шляхом відвертих махінацій і придушення протестів опозиції, що свідчитиме про вибір на користь диктатури.

Насамперед – одне методологічне зауваження. У цьому дослідженні увага зосереджена на визначенні стабільності режиму. Останнє поняття вужче і нетотожне поняттю «політична стабільність», до якого стабільність режиму входить як один із показників [2]. Отож поглянемо, чи насправді режим в Україні є стабільним. Що є основою стабільності режиму? За Х. Лінцом – це легітимність, дієвість і ефективність [3, с. 16-23].

Якщо легітимність виявляється у підтримці влади, що є кількісним показником, то дієвість (efficacy), або здатність знаходити рішення для важливих проблем, і ефективність (effectiveness), або здатність впроваджувати політики з бажаними результатами, кількісними параметрами визначити дещо складніше. Тим не менше, усі три поняття виявляються через ставлення людей до дій влади.

Це дозволяє операціоналізувати ці поняття через відповіді на питання про довіру/підтримку президента, ставлення до розвитку подій в Україні та ставлення до реформ (політик), які ініціює президент. Якщо відповіді перевести у шкалу від 0 до 100, що вимірюється у відсотках, то умовною межею, яка відділяє дієвість від недієвості, буде показник у 50 і більше відсотків відповідей на питання про те, що події розвиваються у правильному напрямку. Так само можна оцінювати ефективність. Якщо понад 50% респондентів схвалюють дії уряду у тій чи іншій сфері, то можна вважати, що ефективність переважає неефективність. Очевидно, що реалізація реформ важливіша за їх кількість.

В Україні виявляється цікава тенденція: чим більше повноважень має президент, тим менша його підтримка. Динаміка довіри до Кучми і

Януковича це добре ілюструє. Так, якщо на початку президентства Л. Кучми баланс довіри і недовіри був від'ємним і становив -10,5, то в кінці він зменшився до -35,2. В. Янукович почав президентство з додатнім балансом (+22,4), але вже до середини другого року повноважень баланс став від'ємним (-14,2).

Перелічені елементи є важливими індикаторами стабільності демократичних режимів. Режим в Україні ніколи не був повністю демократичним, як і повністю авторитарним. Він залишається гібридним, тобто таким, де наявні деякі демократичні інститути (вибори), але зберігаються автократичні практики – порушення чи обмеження політичних прав, громадянських свобод і верховенство закону. Пропорції між демократичними й автократичними елементами в різні періоди коливалися, але з приходом нової владної команди ми бачимо виражене бажання обмежити демократичні інститути і повернути авторитарні практики. Щоправда, зусилля В. Януковича з розширення повноважень призвели не до встановлення російської моделі «керованої демократії», а до її квазі-форми – гіпертрофованої виконавчої вертикалі без чіткої інституційної основи і підтримки з низу [4].

З огляду на гібридний характер режиму, варто брати до уваги не так особливі чинники стабільності авторитарних чи гібридних режимів, як загрози, які притаманні для цих режимів. Такі загрози поділяють на вертикальні (ті, що йдуть знизу) і горизонтальні (ті, що йдуть від оточення). Вважається, що горизонтальні загрози, або небезпека змови, є більшою, ніж небезпека соціального протесту [5]. Змова може мати різний прояв: від перевороту до зради і втечі, тому кожен автократ намагається попередити можливість змови усіма доступними засобами. Прихована боротьба за владу є характерною рисою усіх недемократичних режимів і вона тим більша, чим більш недемократичним був прихід до влади. Горизонтальні загрози, як і попередні поняття, нелегко операціоналізувати. Труднощі виникають з виробленням шкали і доступом до даних. Режим України стає більш закритим порівняно з президентством Ющенка, тому тут, напевно, можна скористатись якісним показником – експертним опитуванням, а у випадку його відсутності – власними оцінками. Очевидно, що останні можуть бути дуже відносними.

В оточенні Януковича є дві групи впливу, які змагаються за домінування. Це групи Р. Ахметова – Б. Колеснікова і Д. Фірташа – В. Бойка – С. Львовичкіна. Протягом першого року президентства Януковича про відкриті конфлікти в його оточенні ми не чули, але це не означає що їх не було, або вони не вийдуть на поверхню у момент найбільшої вразливості «патрона». Тестом на стійкість режиму буде реакція суспільства на результати наступних парламентських виборів або на іншу непередбачувану подію.

Мета «донецьких» у короткостроковій перспективі – перемога на парламентських виборах, формування однопартійної більшості і забезпечення перемоги на президентських виборах 2015 р. Для цього вони,

очевидно, спробують розіграти варіант 2002 р., коли за змішаної виборчої системи блок ЗаЄДУ сформував пропрезидентську більшість за рахунок мажоритарних депутатів. Якщо Януковичу вдасться нейтралізувати оточення і попередити розкол у команді, то «горизонтальні» загрози будуть ліквідовані. Менш передбачуваною може бути реакція громадян, особливо якщо виявиться опозиція, а вибори будуть сфальсифіковані. В Україні наростають протестні настрої, які, щоправда, пов'язані не так з політичним невдоволенням, як із соціальним. Щоб невдоволення вилилось у протестну активність, потрібна подія чи фактор, який запустить механізм колективної мобілізації. Інакше кажучи, необхідні умови повинні доповнитись достатньою. Якщо необхідні умови в цілому – це високе соціальне невдоволення, низькі показники легітимності, дієвості та ефективності, які можуть бути виявлені *a priori*, то достатня (безпосередня) умова часто виявляється лише *a posteriori*, тобто за фактом події. Це означає, що режим може бути внутрішньо нестабільним, але виживати у несприятливих умовах так довго, аж поки не виявиться цей полегшуючий чинник (*trigger*), який переважить вплив ускладнюючих (страху негативних санкцій, апатії).

Полегшуючою умовою соціальних/політичних протестів чи революцій вважається масова мобілізація. Хто чи що здатне об'єднати масове невдоволення людей і виштовхнути їх на вулицю, наперед виявити неможливо. Проте ми можемо зважити значення перелічених показників з допомогою відомого у статистичних розрахунках індексу концентрації. Отриманий результат покаже нам стан режиму. Назвемо його індексом політичної стабільності – PSI (*Political Stability Index*)*. Значення індексу, яке лежить у межах від 0 до 1, будемо розраховувати за формулою,

$$PSI = 1 - \sum_{i=1}^n p_i^2$$

де p_i – зважена частка i – показника. Якщо значення індексу тяжітимуть до нуля, це вказуватиме на збільшення стабільності, а якщо ж до одиниці – то навпаки, збільшення нестабільності. Умовною межею, що відділяє стабільність від нестабільності, буде значення індексу на рівні 0,5. Кількісні показники стабільності, їх пояснення і значення PSI наведені у таблиці.

Закладаючи перші чотири показники у розрахунок, ми отримали індекс політичної стабільності на рівні 0,68, а додавши п'ятий показник – лояльність оточення – з середнім, суб'єктивно визначеним значенням на рівні 50%, індекс зріс до 0,76, що вказує на збільшення нестабільності. Навіть якщо не брати останній показник до уваги, то PSI на рівні 0,68 вказує на нестабільний стан режиму. Таке значення індексу збігається

* Очевидно, що значення індексу не можуть вважатися достатньо інформативними, доки не будуть перевірені на більшій кількості випадків. Така перевірка, однак, вимагає окремого дослідження.

зі значенням пост-помаранчевого 2005 р. і трохи вище, ніж у кризовий 2008 р. (0,73) [9].

Показники стабільності, %	Значення PSI
Легітимність – 16,9% [6] (низька)	0,68
Дієвість – 13,4% [7] (низька)	
Ефективність – 44,1% [7] (низька)	
Вертикальні загрози – соціальне задоволення (готовність до участі в акціях протесту) – 45,3% [8] (низьке)	
Горизонтальні загрози-лояльність оточення – 50 % (середня)	0,76

Для порівняння погляньмо, як ситуація в Україні виглядає в оцінках міжнародних дослідницьких установ.

Назва індексу	Значення індексу/ (останній рік, на який доступні дані)	Місце в рейтингу/ група країн
Failed State Index [10] (Індекс недієздатності держав)	69.5 з і 120 (2010) Чим вищий індекс, тим більша імовірність виникнення внутрішнього конфлікту	109 зі 177 країн (Група країн зі значною імовірністю виникнення конфлікту)
State Fragility Index [11] Індекс крихкості (стабільності) держав	7 з 25 (2009) де 0 – «відсутність крихкості», а 25 «максимальна крихкість»	98 зі 163 країн (група країн з низькою крихкістю)
Political Instability Index [12] Індекс політичної нестабільності	7.6 (2009-2010) де 0 – відсутність уразливості (vulnerability), 10 – максимальна уразливість	16 зі 165 країн (група ризику)
Index of State Weakness [13] Індекс державної слабкості	7.38 (2008) де 0 – найгірший показник, а 10 – найкращий	107 зі 141 країни (група країн з відносно низькою слабкістю держави)
World Governance Indicators [14] (Political Stability and Absence of Violence) Показник політичної стабільності	34.4 (2009) де 0 – найнижчий показник стабільності, 100 – найвищий	Рейтинг не створюється

З таблиці видно, що широко зрозуміла «стабільність» України, яка різними організаціями оцінюється за різними параметрами, протягом 2008-2010 рр. була порушена або перебуває у критичному стані.

Перелічені вище показники стабільності мають негативні значення, тому їх можна вважати необхідними умовами падіння режиму. Проте без достатньої умови режим може виживати досить довго. Припустимо, що ця достатня умова у нашому випадку зводиться до двох змінних: лояльності оточення і масової мобілізації. Теоретично за збігу необхідних і достатніх умов, або низької легітимності, дієвості і ефективності та втрати лояльності оточення і масової мобілізації знизу, режим не має шансів на виживання. Проте ми не знаємо, як будуть розвиватися події, тобто чи збережеться лояльність оточення і чи матимуть місце масові протести. Крім того, ми не знаємо, у якій залежності перебуватимуть ці змінні і яка з них, у випадку появи, посилить чи послабить значення іншої. Спроби зважити, як поведуть себе ці змінні, вимагає використання надійної прогностичної моделі, якої у нас на цей момент немає. Однак це не означає, що наведені показники, як і спроби їх оцінювання, не мають сенсу. Тут, щонайменше, показано реальний стан режиму, який влада подає у зовсім іншому світлі. Більше того, у нестабільній ситуації режим матиме набагато більше труднощів із забезпеченням виживання, ніж у стабільній, що підштовхує до роздумів про сценарії дій влади і їх можливі наслідки.

Який вплив матимуть зовнішні чинники на виживання режиму у несприятливих умовах? Ідеально, якби легітимність, ефективність і дієвість режиму посилювалась зовнішньополітичними успіхами, але в Україні вони послаблюють один одного. Зовнішня політика України залишається дуалістичною, що вносить напругу у відносини з ЄС та РФ. Відтак геополітичний тиск як з Заходу (МВФ та ЄС), так і Росії буде зростати. Внутрішня напруга, що зумовлена погіршенням добробуту громадян, могла би бути понижена успіхами у зовнішній політиці. Проте відсутність консенсусу (як серед еліт, так і мас) щодо напрямку інтеграції ускладнює можливість маневру. Коли у Кремлі зрозуміли, що підписання Україною угоди про асоціацію з ЄС може насправді відбутись, Путін і Медведєв наввипередки кинулись у Київ. Необхідною умовою реінтеграції пострадянського простору є блокування руху України у бік ЄС. Для вирішення цього завдання Росія готова йти на значні поступки – від перегляду ціни на газ до політичного кредитування Януковича. Кілька мільярдів гривень, потрачених на соціальні виплати напередодні виборів, можуть дещо підняти рейтинг, але неодмінно розкрутять інфляцію. Тривале падіння добробуту тільки посилить невдоволення діями влади і може призвести до небажаних наслідків. Натомість досягнення угоди про асоціацію з ЄС виглядає кращою альтернативою, тому що несприйняття ЄС у східних і південних областях країни на порядок нижче, ніж несприйняття ідеї інтеграції з Росією на Заході України. У разі підписання угоди про асоціацію з ЄС, потенційна загроза йтиме не від громадян України, а від

Росії, яка шляхом провокацій може збурити ситуацію в країні.

Якщо б влада у Києві знайшла у собі силу нейтралізувати російські спецоперації, рейтинг Януковича однозначно піднявся б, внутрішня напруга на якийсь час понизилась, що відкривало б можливість маневру у період між парламентськими і президентськими виборами. Якщо ж Росія зірве рух України на зближення з ЄС, у Януковича не буде вибору для збереження влади, крім як сповзання до диктатури. Такий вибір однозначно є програваним, бо ціна тут – не тільки влада, а цілісність держави. Зберегти одне і друге може виявитись занадто складно.

Висновки

Емпірична перевірка тези про стабільність режиму дала негативний результат. Хоч і запропонований індекс політичної стабільності поки що малоінформативний, він чітко показує нестабільний стан режиму, який влада намагається приховати.

Враховуючи негативну динаміку трьох базових показників стабільності, найбільших труднощів для виживання режиму слід очікувати між осінню 2012 р. та весною 2015 р, тобто між парламентськими і президентськими виборами, за умови, що вибори відбудуться у визначені терміни. Саме тоді низькі показники легітимності, дієвості й ефективності можуть посилитись вертикальними і/або горизонтальними загрозами, що, теоретично, має призвести до зміни влади, але не факт, що до зміни режиму. Режим – це не люди, а інститути, тому зміна людей не гарантує зміни режиму. Найважливіше, щоб зміна людей при владі відбулась у відповідності до процедури, інакше боротьба за владу може закінчитись втратою держави.

Література:

1. **Hadenius A., Teorell J.** Authoritarian regimes: Stability, Change and Pathways to Democracy, 1972–2003. Working Paper #331 – November 2006 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://nd.edu/~kellogg/publications/workingpapers/WPS/331.pdf>. – Назва з титул. екрану.

2. **Hurwitz L.** Contemporary Approaches to Political Stability [Text] / L. Hurwitz // Comparative Politics. – 1973. – Vol.5. – №3. – P. 458., Порівняння підходів до пояснення політичної стабільності див. Мацієвський, Ю. Деякі аспекти вивчення феномена кризи у політичних дослідженнях [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pome/2008_6/PDF/Matsievskiy.pdf. – Назва з титул. екрану.

3. **Linz J.** The Breakdown of Democratic Regimes: Crisis, Breakdown and Reequilibration. [Text] / Linz J, Stepan A. Ed./ The Johns Hopkins University Press. Baltimor and London. – 1978. – P. 16-23.

4. **Мацієвський Ю.** Чи можливе відродження авторитаризму в Україні? [Текст] / Юрій Мацієвський // Політичний менеджмент. – 2011. – №1. – С. 51-63.

5. **Schedler A.** The New Institutionalism in the Study of Authoritarian Regimes [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.cide.edu/publicaciones/status/dts/DTER%20215.pdf>. – Назва з титул. екрану.

6. Президентсько-електоральні рейтинги політичних лідерів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/ua/news/view-43.html>. – Назва з титул. екрану.

7. **Хмелько В.** Очікування громадян щодо політики влади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kiis.com.ua/pub/2011/Khmelko_holos.ua.doc. – Назва з титул. екрану.

8. «Протестні настрої українців». Дослідження Інституту Горшеніна проведене у березні 2011р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kipu.org.ua/Sotsyalog.html>. – Назва з титул. екрану.

9. **Дзюба А.** Політична стабільність у гібридних режимах: випадок України (2005-2010pp). [Текст]: дипломна робота подана на здобуття академічного звання магістра політології. – Національний Університет «Острозька Академія». – Острог, 2011.

10. Failed States Index Scores 2010. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.fundforpeace.org/web/index.php?option=com_content&task=view&id=452&Itemid=900. – Назва з титул. екрану.

11. State Fragility Index and Matrix 2009. [Електронний ресурс] – Режим доступу до матеріалів : <http://www.systemicpeace.org/SFImatrix2009c.pdf> – Назва з екрану.

12. Social unrest [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://viewswire.eiu.com/site_info.asp?info_name=social_unrest_table&page=loads&rf=0 – Назва з титул. екрану.

13. Index of State Weakness in the Developing World [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.brookings.edu/reports/2008/02_weak_states_index.aspx – Назва з титул. екрану.

14. Worldwide governance indicators [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://info.worldbank.org/governance/wgi/sc_chart.asp – Назва з титул. екрану.